К С(Чув)
И20
4-36652

КОНСТАНТИН ИВАНОВ

ÇЫРНИСЕН ПУХХИ

ТИМĔР ТЫЛĂ

Тимĕр тылă тесенех
Сехри хăпать инкесен.
Мĕншĕн-ши вăл? Пĕлĕр-ха!
Акă мĕншĕн, калам-ха!
Пирĕн чăваш арăмĕ
Тимĕр тылла юратмасть,
Пулсан пултăр йĕс тылă,
Йывăççи те начар мар.
Тимĕр тылă ăшĕнче
Шурă шуйттан ларать тет,
Тимĕр тылла тытсанах
Шăлĕсемпе шаккать тет.
Кантăр тыллас тесенех
Çÿпне куçа кÿртет тет.
Çав çÿп куçра юлсассăн
Çын тухатмăш пулать тет.
Çав тухатмăш хушнипе
Тимĕр тылă çĕрĕпе
Урам тăрăх, хир тăрăх
Шалтăртатса çÿрет тет.
Тылă сиксе пынă чух
Çулĕ çинче çын пулсан,
Ана хĕссе вĕлерсе,
Юнне ĕçсе каять тет...
Ĕнтĕ пĕлсе çитрĕр-и
Мĕншĕн пирĕн инкесен
Тимĕр тылă тесенех
Сехри хăпса тухнине?
Кам та пулин шанмасран
Е вăрçасран хăраса,
Пĕр ĕç çинчен калам-ха,
Хамăр ялта пулнине.

Пирĕн ялта пĕр карчăк
Пурăнатчĕ ĕлĕкрех.
(Халь ĕнтĕ вăл тупăкрах
Выртать масар хыçĕнче.)
Пурăнăça çав карчăк
Çĕмĕрттеретчĕ анчах:
Пурччĕ унăн качака,
Икĕ сурăх, пĕр кушак;
Чалăш пÿрчĕ тăрринче
Тăманасем усратчĕ;

Тăманасем патĕнчех
Тимĕр тылли ларатчĕ:
Пит хăрушă япала,
Пĕр кăтăрса кайсассăн!
Ĕнтĕ хăвăр та пĕлĕр
Карчăк суккăр пулнине,
Мĕншĕн тесен карчăкăн
Тимĕр тылли пур-ĕçке:
Кантăр шăмми çӳппине
Куçа кӳртет шурă шуйттан!
Суккăр пулсан инçех мар
Тухатмăша тухма та.
Ку карчăк та — ăçтиçук
Тухатмăшчĕ таврара.
Ăна пĕлмен çын та çук,
Палламан йытă та çук.
Пурч[ч]ĕ тата карчăкăн
Икĕ тăлăх кинĕсем:
Икĕ кин те лайăх кин,
Иккĕшĕ те сарă кин.
Аслă кинĕ мĕн ятли
Пире халĕ кирлех мар:
Хăйне кĕвĕл[л]ĕ арăм[ч]чĕ,
Тӳрриперех каласан,
Хитрех те мар мухтама,
Начар та мар хурлама.
Кĕçĕн кинин, каласан,
Ячĕ унăн Чĕкеçчĕ,
Хăй те чĕкеç пекехчĕ,
Ытарма çук аван[ч]чĕ,
Алли çăмăл ĕç тума,
Тути çӳхе чуптума.
Чĕкеç кинне карчăкĕ
Темшĕн ытла юратмасть,
Хăвăр тупăр мĕншĕнне,
Ăна чĕлхем калаймасть.
Куçĕ-пуçĕ пит йăваш,
Çын савăнса тăмалла, —
Çапах карчăк юратмасть,
Ухмах тесех шухăшлăн.

Çакă кинĕ яланах
Минкĕретет карчăка:
«Апай, яр-ха хăнана,
Апай, яр-ха хăнана!»

— Пуç çавăрмăш, çĕр çăтман,
Çитĕ çынна йӳтетме!
Авантарах ĕçне ту,
Вăхăт çитсен ярăп-ха. —
Чĕкеç кинĕ ахаль те
Ĕçне тăвать çунтарса,
Карчăк çапах Чĕкеçне
Вăрçать ĕçне туманшăн!
Суккăр карчăк-кăрчăкăн
Куç курманни ахаль мар!
Вăхăт çитсен, хăй вилсен,
Ярĕ-ха вăл хăнана.
Виçĕ кунччен Чĕкеç кин
Ват карчăка йӳтетрĕ:
«Апай, яр-ха хăнана,
Аппам патне каям-ха!»
— Ай, çĕр çăтманă пуçна!
Ырра мар-тăр ку кинĕм. —
Виççĕмĕш кун, каç пулсан,
Карчăк ытлах çиленчĕ.
«Апай, яр-ха хăнана,
Апай, яр-ха хăнана!»
— Каях, каях, йӳтетмĕш,
Курăн-ĕçке ху кунна.
Кĕçĕрех кай, кĕçĕрех,
Пуçу кунта ан пултăр! —
Кин васкаса çавăнтах
Сĕтпе юрчĕ виç юсман.
Хăвăр пĕлетĕр: юсман,
Ырăсене асăнса
Вĕрсе-сурса пĕçерсен,
Пит хăватлă япала.
Пирĕн ялта яланах,
Инçе çула кайнă чух,
Усал-тĕсел тивесрен
Юсман чиксе каяççĕ.
Çапла пирĕн инке те
Хăй лашине кӳлчĕ те
Тухса кайрĕ сĕм-çĕрле
Акăр ялне хăнана.

Тимĕр тылă шалтлатать,
Усал карчăк сӳс тыллать,
Йĕс тăпса[л]лă хапхана
Уçать чĕлхе каласа:

«Шалт-шалт тыллăм, шалт тыллăм!
Акăр çулĕпе сик, тыллăм,
Çав кин патне çит, тыллăм,
Çав кин пуçне çи, тыллăм!»
Тимĕр тылă, шалт тылă,
Сиксе кайрĕ çулпала.
Тылла сиссе сарă кин
Юрă юрлать, чуптарать:
«Уйăх çути çап-çутă,
Акăр çулĕ тап-такăр,
Чуп-чуп, лашам, чуп, лашам,
Çитес çĕре çит, лашам,
Хăрат, хăрат тăшмана,
Сĕтпе юрнă юсманăм!»
Пăрахать те хăварать
Пĕр юсманне çул çине.

Çитнĕ-çитнĕ çĕртенех,
Юсман тĕлне çитсенех,
Тимĕр тылă хăраса
Сиксе кайрĕ килнелле. —
«Шалт-шалт тыллăм, шалт тыллăм!
Акăр çулĕпе сик, тыллăм,
Çав кин патне çит, тыллăм,
Çав кин пуçне çи, тыллăм!»
Тимĕр тылă, шалт тылă,
Сиксе пырать çулпала.
Тылла сиссе сарă кин
Татах юрлать юррине:
«Уйăх çути çап-çутă,
Акăр çулĕ тап-такăр,
Чуп-чуп, лашам, чуп, лашам,
Çитес çĕре çит, лашам,
Хăрат, хăрат, тăшмана,
Сĕтпе юрнă юсманăм!»
Пăрахать те хăварать
Тепĕр юсман çул çине.
Çитнĕ-çитнĕ çĕртенех,
Юсман тĕлне çитсенех,
Тимĕр тылă хăраса
Сиксе кайрĕ каялла.
«Шалт-шалт тыллăм, шалт тыллăм!
Акăр çулĕпе сик, тыллăм,
Çав кин патне çит, тыллăм,
Çав кин пуçне çи, тыллăм!»

Тимĕр тылă, шалт тылă,
Сиксе килет çулпала.
Тылла сиссе сарă кин
Йĕрсе юрлать юррине:
«Акăр çулĕ тап-такăр,
Уйăх çути çап-çутă,
Чуп-чуп, лашам, чуп, лашам,
Çитес çĕре çит, лашам.
Хăрат, хăрат тăшмана,
Сĕтпе юрнă юсманăм!»
Пăрахать те хăварать
Хăйĕн юлашки юсманне.
Çитнĕ-çитнĕ çĕртенех,
Юсман тĕлне çитсенех,
Тимĕр тылă каялла
Сиксе кайрĕ ялалла...

Çитес çĕре çитрĕ кин,
Шаккать аппăшин хапхине:
«Аппам, кӳрт-ха йăмăкна,
Кӳрт-ха Чĕкеç йăмăкна,
Усал тăшман хăвалать!»
— Çĕрле çӳрес хăнам çук,
Утах хăвăн çулупа!
«Сыв пул эппин, аппамçăм!»
Чĕкеç кайрĕ шаккарĕ
Тепĕр аппăшин хапхине:
«Аппам, кӳрт-ха йăмăкна,
Кӳрт-ха Чĕкеç йăмăкна,
Усал тăшман хăвалать!»
— Çĕрле çӳрес хăнам çук,
Каях хăвăн çулупа!
«Сыв пул эппин, аппамçăм!»
Чĕкеç кайрĕ шаккарĕ
Хăйĕн пиччĕшин хапхине:
«Пиччем, кӳрт-ха йăмăкна,
Кӳрт-ха Чĕкеç йăмăкна,
Усал тăшман хăвалать!»
— Çĕрле çӳрес хăнам çук,
Уттар хăвăн çулупа!
«Сыв пул эппин, пиччеçĕм!»
Йĕре-йĕре сарă кин
Аслăк çине улăхрĕ,
Йĕре-йĕре çавăнта
Улăм ăшне пытанчĕ.

«Шалт-шалт тыллăм, шалт тыллăм!
Акăр çулĕпе сик, тыллăм,
Çав кин патне çит, тыллăм,
Çав кин пуçне çи, тыллăм!»
Тимĕр тылă, шалт тылă,
Сиксе пырать çулпала.
Шалт-шалт сикет, шалт тăвать,
Сарă кин чунне витерет...

Карчăк хапхи умĕнче
Кĕтет-кĕтет тыллине —
Çук, кăтăрнă пулмалла:
Тылли халĕ те таврăнмасть.
Таçта-таçта аякра
Шалт-шалт туни илтĕнет.
Аптăраса тухатмăш
Тылла чĕнме тытăнать:
«Шалт-шалт тыллăм, шалт тыллăм!
Ман патмалла сик, тыллăм,
Ман патăма кил, тыллăм,
Мачча çине вырт, тыллăм!»
Таçта-таçта аякра
Аçтаха пек шăхăрать,
Ахăр, тылă кăтăрнă:
Темĕскерпе çапăçать. —
«Шалт-шалт тыллăм, шалт тыллăм!
Ман патмалла сик, тыллăм,
Ман патăма кил, тыллăм,
Мачча çине вырт, тыллăм!»
Таçта-таçта аякра
Шăтăр-шатăр илтĕнет,
Ахăр, тылă кăтăрнă:
Темĕн унта çĕмĕрет.
«Шалт-шалт тыллăм, шалт тыллăм!
Ман патмалла сик, тыллăм,
Ман патăма кил, тыллăм,
Мачча çине вырт, тыллăм!»
Таçта-таçта аякра
Шăтăл-шатăл илтĕнет,
Ахăр, тылă кăтăрнă:
Çĕр çĕмĕрсе таврăнать...
Шалт-шалт турĕ, шалт турĕ,
Карчăк пуçĕ ялт турĕ.
Суккăрскер çул çинчен
Ёлкĕреймерĕ пăрăнса.

Тылă пычĕ, шалтлатрĕ,
Карчăк пуçне татайрĕ.
Тухатмăшăн пырĕнчен
Юхрĕ тухрĕ хура юн...

Иртрĕ кайрĕ тĕттĕм çĕр,
Хуллен-хуллен сирĕлчĕ.
Сикрĕ тухрĕ çутă кун,
Çутçанталăк çутăлчĕ,
Акăр ялĕ вăраннă,
Йывăр ыйхă таталнă.
Пурте тăвать хăй ĕçне
Ĕçчен чăваш йĕркипе:
Чĕкеç инкен пиччĕшĕ
Авă вырьăх апатлать —
Хăй йăмăкин виллине
Тупать улăм ăшĕнче.
Авă пырать пĕр этем,
Арман хуçи урампа,
Шурă сухалĕ ик хăлаç,
Курпунĕ те икĕ пăт.
Туйи çине таяннă,
Хăй кăвакал пек утать.
Пысăк лавк[к]а умĕнче
Хашăлтатса чарăнать,
Хăй çăнăхлă тумтирне
Çапкаласа мăрлатать:
— Хурлăх, хурлăх, Михал тус!
Ман арманăм çук ĕнтĕ!
Кĕçĕр усал-тĕселсем
Шыв урапи хушшине
Çакланнă та тытăнчĕç
Урапана çилĕпе
Çухăрттарса çавăрса
Арман чулне шăхăртма.
Эпĕ чупса тухиччен
Арманăма усалсем
Лăштăр-лаштăр ишнĕ те
Тара панă таçталла!

Пирĕн ялта чăвашсем
Тухнă тăнă урама,
Ушкăнĕпе кĕрлеççĕ
Вилнĕ карчăк тĕлĕнче.
Карчăк выртать, хускалмасть,

Таврашĕнче хура юн.
Пĕвĕ выртать пĕр çĕрте,
Пуçĕ выртать пĕр енче.
Тылă ларать, шалтлатмасть,
Мачча çинче сасă çук...
Халăх шав-шавĕ пĕр вĕçлĕ,
Шав-шав сăмахĕ çĕр тĕслĕ.

1907—1908

ТĂЛĂХ АРĂМ

Юмах юпа тăрринче,
Хам урхамах çийĕнче.
Вĕçсе-вĕçсе пытăм та
Килтĕм тухрăм çакăнта
Аслă вăрçă хушшине,
Икĕ халăх вăрçнă çĕре.
Унта пĕр кун пурăнтăм,
Çак ĕçсене эпĕ куртăм:
Асап курать çичĕ ютра
Çичĕ тăван вăрçăра.
Хам та чăваш пуçăмпа
Часах сисрĕм чунăмпа
Вĕсем чăваш иккенне.
Ырă сунтăм вĕсене:
«Ырă чăваш тăвансем,
Пĕтчĕр сирĕн тăшмансем!
Çут хĕвелпе çут тĕнче
Вăй паччăр çак кунсенче!»
Çичĕ тăван çапăçать,
Çапăçать те тытăçать.
Сăсар çĕлĕк пуçĕнче,
Шурă тумтир пĕвĕнче,
Симĕс тукмак аллинче,
Сенкер сăнă хыçĕнче.
Вĕçет кăвак урхамах
Кайăкран та хытăрах.
Вĕçет, çӳрет тăлхăрса,
Тăшман пуçне таптаса.
Вăрçă шавĕ шав кĕрлет,
Таврашри çĕр кисренет.
Çичĕ тăван çапăçать,
Çапăçать те çуй тăвать;
Тăшман пуçĕ çĕмĕрлет,
Хура юнĕ сирпĕнет.